

FÜGGŐSÉG ÉS FENNTARTHATÓSÁG

Lokális élmény – globális nézőpont

Simon Miklós

miklos.simon@chello.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.2.99

Absztrakt

Az *addiktológiai kommunikáció* a függőség kommunikatív nézőpontú jelenségvilágát megnyilvánulásának merőben eltérő, társas/társadalmi színterein vizsgálja. Ezúttal, értelmezési keretünket végsőkig tágítva, *globális nézőpontot* választottunk. Az *ökológia makro-szintű* felismeréseit *függőségeink jelenségvilágának* sajátosságaival állítjuk párhuzamba. A különböző ágensek globális probléma-azonosításban való részvételének összehasonlítását a Részvételi Kommunikáció Elmélete (PTC) segítségével végezzük. Az elemzés *gazdasági berendezkedésünk* és *emberi függő hajlamaink* fonódó kettősében önjáróvá váló, öngerjesztő, parazita rendszert azonosít. A *csorbult fenntarthatóság* és *mindennapi függőségeink* így felismert kapcsolata a földünk egészségét veszélyeztető *destruktív spirál* fenntartásának ránk eső, személyes felelősségére világít rá.

Kulcsszavak

addiktológiai kommunikáció, fenntarthatóság, függőség, korrupció, parazita rendszerek, homeosztázis, ökológia, Részvételi Kommunikáció Elmélete (PTC)

ADDICTION AND SUSTAINABILITY

Miklós Simon

Abstract

Addictological communication examines the communicative phenomenon of addiction in the context of its very different social/societal manifestation. This time, we broadened our framework of interpretation, and we chose a global perspective. We parallel *the macro-level recognitions of ecology* to the peculiarities of the addict phenomenon. Reconstruction of the involvement of the different agents in a global problem identification is carried out using the Participation Theory of Communication (PTC). The analysis – within the interweaving duality of our economic system and our addict human tendencies – identifies self-evolving, mutually inducing, parasitic systems. The perceived relationship between the impaired sustainability and our everyday dependencies reveals our personal responsibility for maintaining a *destructive spiral* that threatens our whole earth.

Keywords

addictological communication, sustainability, addiction, corruption, parasitic systems, homeostasis, ecology, Participation Theory of Communication (PTC)

FÜGGŐSÉG ÉS FENNTARTHATÓSÁG

Lokális élmény – globális nézőpont¹

Simon Miklós

„Valami biztosan történt velem valamikor.”

„A tejszínhabot aeroszolos palackokban kapod, nem hab, nem szín és nem tej... tejszínhabnak látszik, a tejszínhabnál tovább megőrzi a színét és az állagát, nem romlik meg, sokkal kevesebbe kerül, és nagyobb hasznot hoz. – Szar az íze.”

Joseph Heller: *Valami történt*

Bevezetés: a probléma

Ebben a tanulmányban a *humán szabályozó funkciók* korábbi vizsgálatának (Simon 2017) színterét ezúttal annak végső határáig – a *társas/társadalmi* önszabályozó funkciók határáig – tágítva, a függőség globális térhódításának működését, jelentőségét, globális veszélyeinek felismerését, egyéni- és társas/társadalmi befolyásolásának lehetőségét vizsgálom.

A Föld sorsát növekvő aggodalommal figyelő természettudósok, elkötelezett értelmiségiek, korai úttörő ökológusok elméleteinek (Gaia elmélet, ökopszichológia), majd a fenntarthatóság múlt század vége óta (immár intézményesülten) szaporodó irodalmának – akár használja a „fenntarthatóság” fogalmát, akár nem – lényegében mindig a *fenntarthatatlanság fenyegetettsége* állt munkássága középpontjában. (Bateson 1979, 1968, Lorenz 1972/1994, Lovelock 1990, 2010, Roszak 1992, 1995, Meadows et al. 1972, László 1993, György 2000, 2001, Síklaky 2003a/b és mások) Nézzük meg, hogy ebben a kevésbé szemérmes formájában, a *függőség* eleve negatív kicsengésűnek szánt, egyénekre szabott emberi jelenségével párhuzamba állítva, felismerhető-e átfedés, szerkezeti hasonlóság, netán kölcsönhatás e fogalmak és – főként – a mögöttük húzódó jelenségek között? Eltérő terminológia, vagy eltérő jelenségek? Van-e, lehet-e, milyen mértékű lehet közös ökológiai jellegükön túlmutató, egymást befolyásoló hatásuk? Külön-külön felismert törvényszerűségeik hasznosíthatók lennének-e egymás számára? Eltérő szintereken felismert egyazon, vagy különféle jelenségről van-e szó? Ha az előbbi bizonyul igaznak, a földi szabályozás óhatatlan (földi léptékű) kilengéseiről, és csupán potenciális addikt veszélyeztetettségről, vagy *globális világunknak* a Föld természeti rendjét fojtogató, *súlyosan függő állapotáról* van-e szó?

¹ A tanulmány alapjául 2017 májusában *Money Talks(?) Communication as/and Economy* című konferenciára (BCE, Institute of Behav Sci and Comm Theory) készített poszter, valamint az MKTT *Közelítések – kommunikációkutatás és változó társadalmi környezet* című konferencián (2017 nov.) elhangzott előadás szolgál. (Simon 2017/b, 2017/c)

Az ökológiai szemlélet már eddig is sokat adott egy formálódó „függőség-tudomány” nézetrendszeréhez. (Simon 2014, 2017). Érdekes ezúttal arra is figyelmet fordítanunk, hogy

- a.) az eddigiekben feltárt egyéni és társas/társadalmi szintéren megnyilvánuló addikt jelenségek azonosíthatók volnának-e önálló, sajátos szerveződésű, *globális* addikt jelenségekként is? (Ennek kritériuma egy feltételezett „globális függő állapot” valamiféle *önszerveződő*, *addikt jellegének* /lehetőségének és veszélyének/ felismerése volna.)²
- b.) Praktikus szempontú mérlegelés tárgya lehet, hogy az addiktológiai kommunikáció milyen *lokális* (élményszintű) fogódzókat adhat a fenntarthatóság segítésének *globális* nézőpontjához.
- c.) Az addiktológiai kommunikáció ökológiai jellegű hozadéka a két nézetrendszer közös, társadalmi kommunikációs szempontú vizsgálatával válik nyilvánvalóvá. Tanulmányomban ehhez a Részvételi Kommunikáció (PTC) elmélete nyújt alkalmas fogalmi keretet.

A felmerülő kérdések ily módon végiggondolt rendszere, vélhetően számunkra is meglepő összefüggések felismeréséhez vezet.

Háttérfogalmak

Az *addiktológiai kommunikáció* (Simon 2012, 2015/16/17) az addikció *lehetőségét* humán attribútumként, magát a manifeszt addikciót *tárgyat kereső potenciálként*, zavart kötődési és tárgykapcsolati sémák lehetséges kompenzációjaként, olykor kétségbeesett öngyógyító próbálkozásként azonosítja. A valósághoz való viszonyulás itt döntő jelentőségű. Ennek előzményei többnyire egészen a kisgyermekkorig vezethetők vissza. Míg a kisgyerekkori biztonságos kötődés biztonságos leválást, a bizonytalan, instabil kapcsolat erős ragaszkodást, kompenzáló fantázia-világ építést, kapcsolat-pótló addikt veszélyeztetettséget valószínűsít. (Simon 2017) Valamely tárgy *addikt-tárgyként* történő azonosítása a vele kapcsolatos személy és a tárgy sajátos (függő) viszonyulásából, a függő személynek tárgya iránt mutatott sajátos (függő) attitűdjéből következik.³ Nem oka tehát, hanem széles körű, változatos, az egyénre jellemző *tárgya* (a spirálisan progrediáló addikt folyamat során később *eszköze*) a függőségnek.⁴ Csak a függő (szükséget szenvedő) kezében válik valami addikt-tárggyá. Ok és okozat felcserélése(!)⁵ feje tetejére állítja a gondolkodásunkat is. Az alkoholizmust nem az alkohol okozza.⁶ Az alkohol részegséget okoz.

² Hasonlóképp az egyéni- és társas/társadalmi szinteken korábban felismert *destruktív, parazita jellegű* szerveződésekhez. (Simon 2017)

³ A „drug” valójában nem létező entitás, fiktív fogalom. (Akár a „stressz”, esetleg a „gyom” értékelvű fogalmak.) A bulvársajtó kedvelt szóhasználata. Bár magyar nyelvre gyakran fordítják így, nem megfelelője az angol „drug” kifejezésnek, amely kevésbé stigmatizált jelentésű. „Drug abuse” az angol terminus, ami (helyesen) a helytelen használatra teszi a hangsúlyt.

⁴ Elvileg a függőség e nélkül is megáll, egyénileg/társadalmilag semlegesebb, kevésbé feltűnő formában érvényesül. A fejlődési zavarok tüneteiként észlelt addikció, addikt-tárgy alapján történő csoportosítása, megkülönböztetése csekély, terápiában hasznosítható hozadékkal jár. (Akut detoxikáció alkalmával van jelentősége.)

⁵ Nem pikáns-e, hogy ok-okozat felcserélése épp az addikt gondolkodás egyik fő jellemzője?

⁶ Ahogy függővé sem Lego-játéktól vagy lóversenytől lesz az ember.

Függő kommunikatív állapot

„A mohóság (lobha) önközpontú vágyat jelent: élvezetekre és biztonságra irányuló vágyat, a túlélésre való késztetést, azt az ösztönzést, hogy én-érzetünket hatalommal, társadalmi helyzettel és presztízzsel támasszuk alá.”

Bhikkhu Bodhi: *A Nemes Nyolcrétű Ösvény*

„Ha az érzéktárgyakat és a létállapotokat nem a birtoklás vagy az önös élvezet nézőpontjából szemléljük, akkor változásuk, vagy akár elmúlásuk sem érintene a legcsekélyebb mértékben sem bennünket. ... nem a 'világ' vagy annak múlandósága okozza a szenvedést, hanem a vele szemben tanúsított magatartásunk, a hozzá való kötődésünk, vágyakozásunk, nemtudásunk (avijjā).”

Anagarika Govinda láma

A függőség beszűkült (torzult) kommunikatív állapot. Tárgyakkal, élményekkel, kapcsolatokkal való visszaélés, sajátos célú, infantilis viszonyulás. Önző, narcisztikus, bekebelező, tárgyat kereső, féltékeny attitűd. Eredeti funkcióin túlmutató, „*kárpótló fogyasztás*”. Kielégíthetetlen, kielégíthetetlen, egyre követelőzőbb egyirányú utca. Kapcsolatokat, kapcsolódási pontokat meghatározó, leszűkítő, rövidzárlati gondolkodás és kiszolgáltatott állapot. Célja nem az eredeti szükséglet kielégítése (nem az értékén kapható áru), hanem egy mindezeket túli *lelki nyereség* („extraprofit”)⁷ sóvár realizálása. A függő ennek megszerzésének a rabja. Egész léte, kapcsolatai, attitűdje e köré szerveződik. Hasonlóan a Fromm, E. által leírt, gazdag tapasztalatra és megfigyelésre épülő *birtoklás*, és az ezzel szembeállított *létezés* egzisztenciális létformáihoz. Ennek megnyilvánulásait Fromm, az élet számos területén (tanulás, emlékezés, társalgás, olvasás, stb.) érvényesülni látta. (Fromm 1976/1994) Míg azonban Fromm „*birtoklás*” fogalma „csupán” gazdagon illusztrált leírás, a *függőség* ennél szélesebb, pszichológiai közelítése a jelenség pszichodinamikus hátterére, progressziójára⁸ – kommunikatív szempontú feldolgozása a függő állapotú ágens *kapcsolatrendszerének, mozgásterének érvényességi körének, jelentéstulajdonító és jelentés-értelmező* készségének aktuális állapotára is – utal.

A függőség tehát *rendszerhiba*. Eltérő színtereken megjelenő hasonló mintázatainak felismeréséhez függetlenül kell az egyes szaktudományok terminológiájától, és rendszerszerű közelítéssel érdemes egybevetni eredményeiket. Számomra ez a kommunikáció-tudomány e dolgozatban is alkalmazott eszközeivel lehetséges.

Ahogy minden addikt folyamat kifáradással, kijózanodással vagy tragédiával (megsemmisüléssel) zárul, a társadalmi méretű addikt folyamatok háborúval, az örvényszerű, sodró folyamatban való kimerüléssel zárulnak. Így teremtődött meg évszázadokon át (legalább átmenetileg) egy józanodást hozó, felfelé építkező, pozitív spirál, az emberi konstruktív erők meg-megújuló lehetősége. Így valósult meg egy ciklikus társadalmi méretű szabályozás is az

⁷ Fekete-pénteki vásár, akciós mosópor, „térdig-érő piac”, bolhapiac, turkáló.

⁸ Nem minden ráutaltságot nevezünk függőségnek, legyen az bármilyen erős szükséglet. A lélegeztető gép nélkülözhetetlen voltát pl. nem soroljuk az addikt jelenségek köré. Általában elmondható, hogy az eredeti fiziológiai tevékenységet *teljes mértékben kiváltó* eszközök, tárgyak, szerek, tevékenységek esetében természetesen nem, de a fiziológiai *részleges pótlást, javítást, akár csak átmeneti helyettesítést, funkcionális befolyásolást* megvalósító tárgyak, eszközök, tevékenységek, szerek esetén már többnyire számításba vehető valamiféle addikció lehetősége. Ennek pedig fontos jellemzője az említett *progresszió*.

elmúlt századokban.⁹ Mára azonban a kölcsönös csapásmérő erők megsemmisítő ereje, a globalizáció tendenciái, az egyre égetőbb világméretű problémák halmozódása, a lehetőségek sürgető, tágabb nézőpontú, kevésbé ösztönvezérelt újragondolására készítetnek.

A fenntarthatóság vágya és buktatói

„A szisztematikus bölcsesség hiánya mindig elnyeri büntetését. Mondhatjuk azt is, hogy a biológiai rendszerek – az egyed, a kultúra és az ökológia – részben élő rendszerek, amelyek életben tartják az őket alkotó sejteket vagy szervezeteket. Mégis ezek a rendszerek megbüntetik a fajtákat, amelyekből hiányzik a bölcsesség, s perbe szállnak saját ökológiájukkal. Ha tetszik, tölem akár „Istennek” is nevezhetik ezeket a szisztematikus erőket.”

Bateson: *Céltudatosság a Természet Ellenében*

„A fenntarthatóság útjai ismeretlenek, nem azért, mert nehezen megtalálhatók, hanem mert sosem láttuk őket. (Herman Daly) A szervezeti függőségre ez legalább ennyire vonatkozik. Kezdjük el ezért mielőbb keresni a szervezeti függőségek hosszútávú megoldásait.”

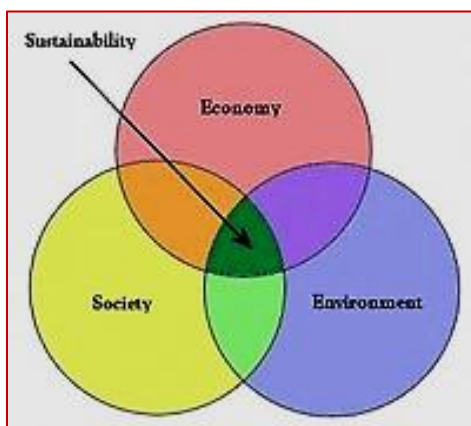
Dennis Meadows

A Föld eltartó képességének másfélszeresével terhelt. A jelentős túlfogyasztás szélsőségesen egyenetlen: milliók éheznek, alultápláltak. Szegénység és pazarlás egyként jelen van, mindkettő fokozottan környezet-szennyező. Ahogy a globális méretű társadalmi olló tágul, a kitörési lehetőségek köre egyre korlátozottabb.

Széles körben elfogadott (remélt, vágyott) nézet szerint a fenntartható fejlődés a jól ismert három pillér megfelelő *egyeztetésének* függvénye. Eszerint az egyes pillérek átmenetileg egymással helyettesíthetők, a lényeg mindössze, hogy a gazdasági, társadalmi és környezeti tőke összege ne változzon a fejlesztések során. (1. ábra)

1. ábra.

A fenntartható fejlődés közkeletű sémája

A fenntarthatóság három terület metszetében:

- ◆ gazdasági fejlődés
- ◆ társadalmi fejlődés
- ◆ környezetvédelem

<https://www.fewresources.org/sustainability-conceptions--metrics.html>

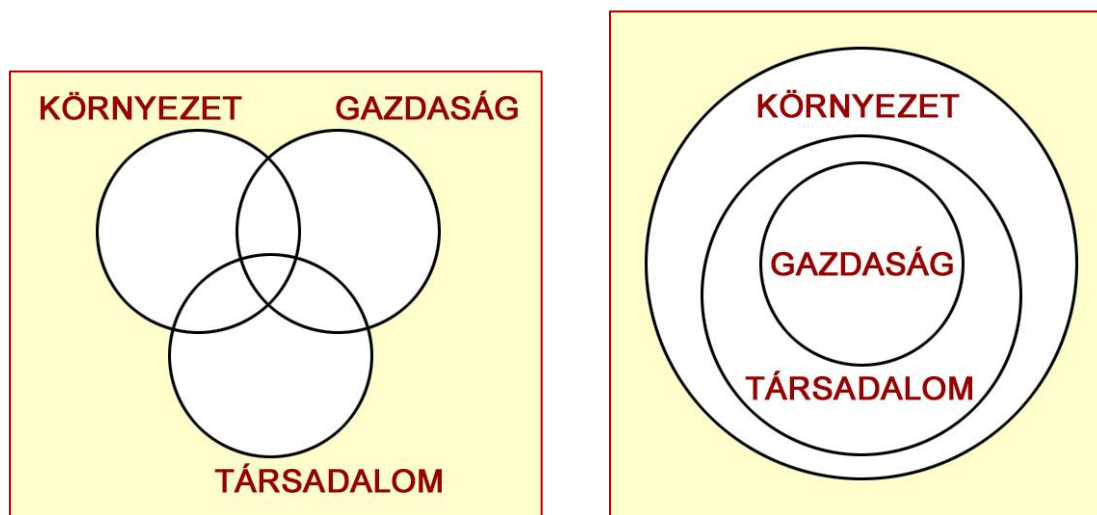
⁹ Lehet, most sem működik másképp. Lásd ezzel kapcsolatban Jeff Goodell interjút James Lovelock környezetkutatóval a *Rolling Stone Magazin* 2007. novemberi online számában. (Magyarul a greenfo.hu oldalon olvasható, fordította: Illyés András).
<https://www.rollingstone.com/politics/news/james-lovelock-the-prophet-20071101>

A Római klub megbízásából a 70-es évek elején elkészült Meadows-jelentés a Föld nyersanyag, élelmiszer, népesség, szennyezettség és ipari termelés szempontjából felismert tarthatatlan állapotára hívta fel a világ figyelmét. (Meadows et al., 1972) Ezt követően az ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottságának Brundtland-jelentésként ismert dokumentuma 1987-ben (magyarul „Közös jövőnk” címmel) kiadott jelentésében inkább lehető kompromisszumokat keresett. Az itt meghatározottak szerint (Persányi 1988) a fenntarthatóság olyan fejlődési folyamat, amely a jelen szükségleteit kielégítve nem csökkenti a jövő generációk hasonló igényét. „A fenntartható fejlődés a folytonos szociális jólét elérése, anélkül, hogy az ökológiai eltartó-képességet meghaladó módon növekednék.”¹⁰ Persze sokan vitatják ezt, mondván, hogy amíg a pillérek különböző érdekcsoportok egyoldalú szempontjait tükrözik, a háromlábú szék mindig valamire dőlni lesz hajlamos. A fenntarthatóság „kreatív” értelmezése is számtalan kibúvót rejt. A „fenntartható mobilitás”, „fenntartható növekedés” kifejezések érdekcsoportok útjában álló akadályok félresöpítésével próbálják saját „fennmaradásukat” *fenntarthatóságként* értelmezni. (Fleisher 2007) Amíg a fenntarthatóság változatlan életmódunkra is vonatkozik, a „fenntarthatóság” vágya „fenntarthatatlan” – épp az életmódunk nem lehet változatlan formában *fennmaradó*.¹¹ (Gyulai 2012)

Egymással egyezkedő gazdasági, társadalmi, környezeti pillérek közt (három féltékeny görög istennőként) legfeljebb kettő képes valóban egyezkedni (törvényszerűen a harmadik rovására). Ha változik is a szerkezet, a mintázat marad. Rivalizáló részrendszerek egymást csorbítva, a nagyobb egységet egész-ségét károsítják. A 2. ábra jobb oldala ehhez képest a környezet, társadalom és gazdaság egymásba ágyazottságát, Herman Daly *erős fenntarthatósági kritériumának* szimbolikus képét mutatja. (Daly 1994)

2. ábra

Gyenge és erős fenntarthatóság¹² (Fleisher 2007)

¹⁰ <http://www.ff3.hu/fejlodes.html>

¹¹ Olyan ez, mint mikor a súlyos dependens alkoholista bármit megígér a gyógyulása érdekében, csak az alkoholoról ne kelljen lemondania. Az analógia nagyon beszédes. Nehéz már első közelítésben nem „globális kiterjedtségű függő állapotra” gondolnunk.

¹² Ez utóbbi – persze nem véletlenül – épp a közismert Maslow-piramisra emlékeztet.

Ezen az ábrán már világosan látszik, hogy gazdaság és társadalom a környezetnek és egymásnak is alárendelt. Így a környezet befolyásolása is csak az előbbi kettőn keresztül, áttételesen történhet. A fenntarthatóság globális fogalom, lokálisan nem elképzelhető – írja Fleisher Tamás.¹³ Kézenfekvőnek látszik, hogy hosszú távú tervezése is csak széleskörű (min. regionális) összefogás eredménye lehet. (Fleisher 2007) Végeredményben hasonló véleményt fogalmazott meg a fenntartható fejlődésről összeállított riportkötet szakmai és közéleti riport-alanyainak többsége is. (Demeter et al. 2003) A földi életkörülmények viszonylagos fenntarthatóságára *elsősorban gazdasági, másodsorban társadalmi* berendezkedésünk lehet hatással. A *globális ökoszisztéma* valamely része azonban nem lehet felelős annak egészségért. Így ezek bármelyikének a fenntarthatósága sem lehet a globális megoldás kulcsa. Rendszerszintű probléma felismerése rendszerszerű közelítéssel lehetséges. (Bateson 1979) Istennel nem lehet alkudni. Egyetlen színtér van.¹⁴

Életmód és gazdasági/társadalmi berendezkedés

„A világ mai nehézségei és veszélyei nem abból adódnak, hogy nem találunk választ kérdéseinkre, hanem abból, hogy a válaszokat pusztításra, uralomvágyunk ki-elégítésére fordítjuk. Így a haladást az ember történetében nem a tudományos kutatásban, hanem egy új etika, új ember és ember közti viszony kialakulásában látom.”

Szent-Györgyi Albert (Woods Hole, 1972 május 29.)

A következőkben először egyszerű leíró fogalmak csokorba gyűjtésével azt vizsgálom, van-e átfedés, hasonlóság életmódunk és gazdasági berendezkedésünk gyaníthatóan közös meghatározottságú rendje között, ill. hogyan, milyen áttételek révén hatnak egymásra? Különös-képpen arra vagyok kíváncsi, hogy egyes, társadalmunkban intézményesült addikt állapotok gerjesztő hatásai – pozitív visszacsatoló hurkok révén –, hogyan hatnak vissza eredendő emberi fogékonyságunkra.

Addikt társas/társadalmi szerveződés

„Az átlagember vagy győző vagy legyőzött, és ettől függően vagy üldözővé, vagy áldozattá válik. Ez a két alapvető helyzet mindaddig, amíg az ember nem lát; a látás aztán eloszlatja a győzelem, a vereség vagy a szenvedés illúzióját.”

Castaneda: *Az idő kereke*

Az 1. táblázaton azt láthatjuk, hogy bár egyéni ágens esetén a kiindulópont és az alapvonások szinte azonosak, a hatalomhoz fűződő viszony mégis jelentős mértékben befolyásolja a függőségre hajlamos ember manifeszt viselkedését. Hatalomban az arra hajlamos (függő) ágensnek több (csábító) lehetősége adódik kodependens kapcsolatok kialakítására. Hatalmi helyzetben lévén, többnyire él is a lehetőséggel. Ezzel óhatatlanul is a függőségi viszonyok magasabb, társas/társadalmi szintre emelését valósítja meg.

¹³ Ebben a tanulmányban épp e kettő összefüggéseire, működésmódjuk közös vonásaira szeretnék rámutatni.

¹⁴ Akinek valaha is volt akváriuma, pontosan tudja, miről beszélek. De tanúságos példa lehet (sok egyéb mellett) a Húsvét sziget időben rekonstruált gazdasági, majd társadalmi indíttatású ökológiai katasztrófája. A szokásos megoldások (gyarmatosítás, terjeszkedés, a problémák delegálása vagy egyszerűen odébbállás) földrajzi okok miatt nem jöhetett szóba. A javakkal való visszaélés következményei így a zárt rendszeren belül durván és közvetlenül érvényesülhettek.

1. táblázat

Egyéni ágensia	
A függő kommunikatív állapotú ember gondolkodása, viselkedésjegyei*¹⁵	
<i>alárendelten</i>	<i>hatalomban</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ <u>Sodródó</u>, csábítható, becsapható, csapongó, kiszolgáltatott. Perzisztencia hiánya ✓ <u>Időzavarral</u>, súlyozással, szekvenciába rendezés nehézségével, oksági viszonyok felcserélésével, saját képtelen magyarázataival küzd. <u>Rövid távú gondolkodás</u>. ✓ <u>1 ügyű</u> (ettől függ az élete), megszállott, gyűjtögető, v. fanatikus hívő, stb. („biobolond”, fanatikus zöld, kodependens szoc. munkás, stb.) ✓ <u>Menekül a valóságtól</u>, intimitástól (kreatív, változatos, fantáziadús, /igen eredményes/ ötletekkel). Önátlatás, önámítás, önbecsapás. ✓ Megbízhatatlanul „<u>őszinte hazudozó</u>” (denial), megfelelni vágyás (disszociált kognitív világok) Sóvár, kielégíthetetlen narcizmus. Kielégíthetlensége <i>addikt spirálba</i> hajszojja. Leköteleződés, eladósodás, lázadás/lázadozás. ✓ <u>Antiszociális</u> potyautas 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Gyanakvó, fél, <u>manipulál</u>, <u>uralkodik</u>, bizalmatlan ✓ Fontossági sorrendeket kever, Önérdékű, kapkodó. Türelmetlen, „brahista”. <u>Rövid távú gondolkodás</u>. ✓ <u>1 ügyű</u>, központosító (egy lapra tesz fel mindent, ettől függ a hatalma). (politikus, pártvezér, személyzetis, portás). Társadalmi „ugrásokban”, hatalmi hierarchiában, közhelyekben gondolkodik. ✓ <u>Menekül a valóságtól</u> (kreatív, változatos, fantáziadús múltba/jövőbe mutató projektekkel) ✓ Megbízhatatlan (denial), <u>manipulatív</u>, <u>kiszámíthatatlan</u>. Lenézi, az általa vezetett szervezetet. Paranoia, machiavellizmus. (Félreállításakor, bukásakor, nyugdíjazásakor különösen veszélyeztetett). „Nyügös” beteg. ✓ Intoleráns, autoriter, hisztérikus, bosszúálló. ✓ <u>Antiszociális</u> zsarnok

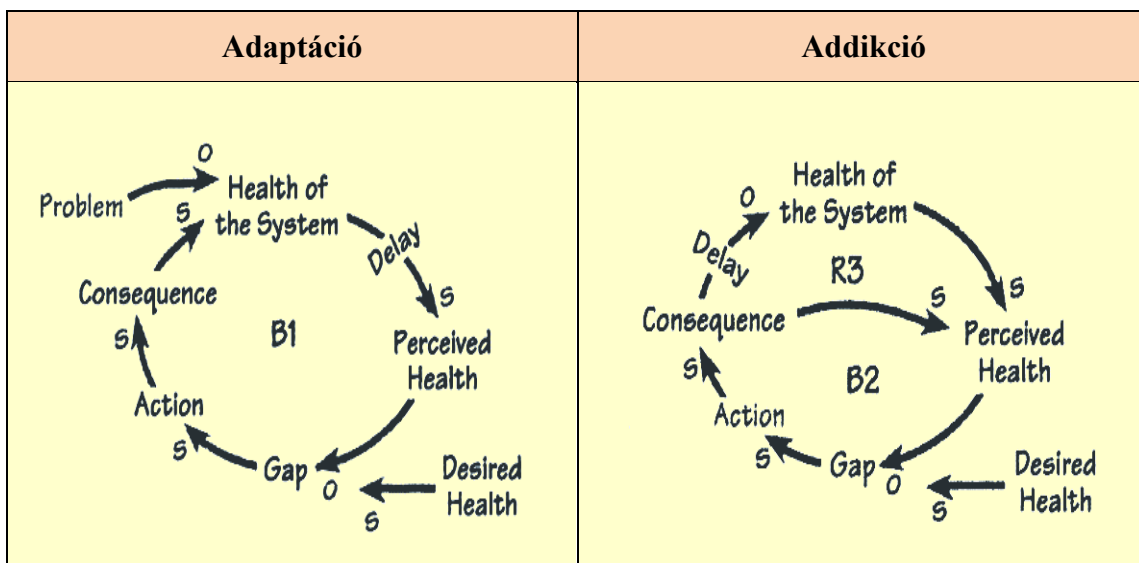
* Különös veszélyeztetettség: komorbid állapotok, ill. AD/H/D, borderline, narcizmus, pubertás és éretlen személyiség meghatározó vonásai esetén

Gazdaságtalan, de kecsegtetőnek tűnő tévutak, hibás vezetői döntések, látszateredményeket hozó pillanat-megoldások elkerülésének és korai felismerésének segítésére dolgozta ki W. E. Deming PDCA-ciklusként ismert folyamatos és teljeskörű minőség-menedzsment (TQM) módszerét, melyet (sokrétű adaptációval, korrekciókkal) a termékek és gyártási/értékesítési folyamataik cirkuláris fejlesztésére és ellenőrzésére (QCC) ma is sikerrel alkalmaznak. (Ryu Fukui et al. 2003) Minket azonban, ezúttal *éppen ellenkezőleg*, a főként kezdő vállalkozások csábító-nak tűnő, majd mégis ismétlődő kudarcokhoz vezető (addikt cirkuláris) folyamatai érdekelnek.

Nézzük meg ezek után, hogy egyes, *addikt ciklus* állapotba bonyolódott társadalmi-gazdasági szervezetek milyen közös (addikt) tulajdonságokkal rendelkeznek (Meadows é.n., Kim é.n.). Ehhez először finom különbséget kell tennünk *adaptáció* és *addikció* között. *Adaptáció* akkor történik, amikor észleljük a probléma tüneteit, majd olyan lépéseket teszünk, amelyek ellensúlyozzák azt. *Addikció* akkor fordul elő, amikor a probléma tüneteit észlelve olyan (rövidre zárt) lépéseket teszünk, amelyek elnyomják ugyan a probléma tüneteit, de a tényleges állapotot súlyosbítják. (3. ábra)

¹⁵ Twersky (1997), May (1998/2006), Tapolyai (2002), Pál (2010), Simon (2014) és mások nyomán.

3. ábra

Forrás: <https://thesystemsthinker.com/breaking-the-cycle-of-organizational-addiction/>

A függőség tehát olyan folyamat, amellyel egy külső probléma *önmagát elemésztő* káros (kóros) ciklusba terel bennünket. Végül már nem is kell külső probléma, hogy ismételt cselekvésre ösztönözzön, egyszerűen saját belső problémáinkat hozzuk létre addikt magatartásunk által. (Mint aki sós vizet iszik szomjúság ellen.) (Meadows é.n.)

Sajnálatos módon meglehetősen könnyű alkalmazkodásból addikcióba átsúszni, mert általában nehezen mérhető egy rendszer valódi egészsége. Gyakran kell tünetekre támaszkodunk. A tünetekkel kapcsolatos információk azonban mindig késve jutnak hozzánk. Az információ tartalmazhat szándékos előítéleteket vagy véletlenszerű hibákat is. Ennek eredményeképpen olyan cselekvést vállalhatunk, amely egyéni- és/vagy szervezeti *integritásunk* valós állapotát súlyosbítja. (Dacára annak, hogy az intézkedésünk nyomán észlelt – rövid lefutású – tünetek miatt jobban érezzük magunkat, mint korábban.) Ennek klasszikus példája a cigarettázás, amely azonnali örömet okozhat, de hosszú távon károsítja az egészségünket. (Meadows é.n.)

Gazdasági és termelői egységek, vállalatok esetében az addikciót diszfunkcionális tünetek (termelékenység és/vagy eladás visszaesése, ellátási zavarok, elakadások, stb.) jelzik. Bürokratikus vagy közszolgálati szervezeti egységek mindennapi életében az egyes kommunikatív állapotok addikt jellegét (egyéni és/vagy kollektív) *integritás hiányaként, korrupcióként, zavart, bizonytalan és elbizonytalanító, kirekesztő társadalmi kommunikációs deficitként, végső soron demokrácia-deficitként* érzékeljük. Jávor István élete kutatómunkáját szentelte ezeknek a szervezeteknek, melyeket (ezirányú elszámolási kötelezettségük híján) „*felelőtlen szervezeteknek*” nevezett. Ezeknek a többnyire kormányzati szerveknek a döntéseik felől semmiféle elszámolási kötelezettségük nincs. (Jávor 2014)

A korrupció (egyéni) a függő kommunikatív állapot egy cselekvési aktusa csupán. Egyszerű morális vagy büntetőjogi kérdés. A korrupció azonban számomra is – akárcsak Jávor István számára – elsősorban szervezetenként, leginkább a szervezeti függőség *tüneteként* izgalmas jelenség, mint a korrupciót *lehetővé tevő, azt hívó és/vagy azt elváró* szervezeti klíma konkrét megnyilvánulása. Ennek alapján a szervezet lehet „*agens korrump tevékenységének színtere*”, vagy lehet maga a szervezet korrump (értsd: „*korrump kommunikatív állapotú*”) a maga beágyazódott, „*technicizált*”, akár intézményesített ügyviteli gyakorlatával. Ily módon lehet ő maga is nagyobb korrump egység (kultúra és/vagy társadalom) foglya, ahogy

azt Jávor István és Jancsics Dávid több alkalommal is kimutatta. (Jancsics–Jávor 2012, Jávor–Jancsics 2013, Simon 2015)

Ugyancsak az addikt jelenségek differenciáltabb megítélése szempontjából látom különös jelentőségét az *elfogadott/nem elfogadott, előnyös/ártalmas* dimenziók bevezetésének. (Polese et al. 2016) Egybevág ez azzal a praktikus felismeréssel, hogy az addikt társadalmi kommunikatív jelenségek leírásának egyik első kísérlete alkalmával, hasonló megfontolásból, a függőség *egyénileg hasznos/káros, társadalmilag hasznos/káros* dimenzióinak a bevezetésére tettem javaslatot. (Simon 2014) A 2. táblázat a *kollektív ágensként* felismert addikt társadalmi kommunikatív állapotok különböző megközelítéseit gyűjti egybe.

2. táblázat

Addikt kollektív ágencia	
Gazdasági/termelési egység addikt jellemzői	Közösség, szervezet, társadalom addikt kommunikatív állapota
<i>a.) részvevő ágens szinteként (reá hatva), és/vagy b.) addikt kollektív ágensként (intézményesülten)**</i>	
<ul style="list-style-type: none"> → <u>„Szervezeti függőség”</u> (Meadows é.n, Kim é.n.) <u>megtörésének nehézségei:</u> <ul style="list-style-type: none"> - A megvonás fájdalma - Kölcsönös függések (kodependencia) - Sodródó célok → <u>Jellemzői:</u> <ul style="list-style-type: none"> - Folyamatban kialakult állapot - Késői észlelés - Rövidzárlati cselekvés (korrupciós hajlam, kapkodás, külső kényszer) - Ciklikus, exponenciális progresszió → <u>„Addiktív rendszerek”</u> (Schaefer 1986, 1988) <ul style="list-style-type: none"> - Kontroll illúziója, Tisztességtelenség, Önzés, - Félelem, Önfejlés, A tökéletesség illúziója, - ’Cinkes’ gondolkodás, - A spiritualitás elvesztése → <u>Általános jelleg:</u> <ul style="list-style-type: none"> - A problémák tagadása, távortartása, háritás - Rövidre zárt, gyors, „gordiuszi” megoldások, → „Fekete” beszerzés és értékesítés, korrupció - Késleltetés, kivárási hiánya, („törtető” magatartás) - Jogtalan előnyök bezsebelése („extra” profit) 	<ul style="list-style-type: none"> → <u>„Szekta jellegű” szervezetek főbb tulajdonságai</u> (Eimuth 1996) <ul style="list-style-type: none"> - Erős csoportnyomás, összetartás, - Tekintély általi befolyásolás. - Külső kapcsolatok leépítése, belsők javára, „feltékeny” összetartás - A vezetővel való azonosulás elvárása - Elkötelezettség, kizárólagosság követelése - Félelemmel való küszködés fenntartása - A gondolatok ellenőrzése → <u>„Felelőtlen szervezetek”</u> (egészségügyi, jogi, közigazgatási hivatalok) (Jávor–Jancsics 2013), → <u>„Szervezeti korrupció”</u> (Jancsics–Jávor 2012) <ul style="list-style-type: none"> - Hatalomvágy, visszaélések összefonódások, kereszt-szívességek, protekció (Jávor 2014) → <u>Általános jelleg:</u> <ul style="list-style-type: none"> - Problémák és felelősség passzolása, háritása - Rövid távú tervezés, maximális haszon - Protekcionizmus kereszt-szívességek - Antidemokratikus szervezeti berendezkedés

** Értelmezési lehetőségek: szintérként, addiktív szintérként és addikt jellegű, (addikt tulajdonságokkal bíró) szervezatként egyaránt elemezhető. (Lásd lentebb az addikt társadalmi kommunikatív elemzésnél.)

A 2. táblázaton láthatjuk, hogy a függőség kollektív megnyilvánulásának esetén (kollektív ágensként) a.) esetben *elősegítheti, provokálhatja*, b.) esetben funkcionálisan és intézményesülve *meg is testesíti* az addikt kollektív állapotnak a saját (egy nagyságrenddel magasabb) színterén kifejtett, bomlasztó ágenciáját. Egyéni addikt fogékonyság és addikt szociális klíma ez esetben is feltételezik, kiegészítik egymást. Egymásba kapcsolódó, egymást kiegészítő fonódásuk nyomán alakul a kollektív ágens *addikt kollektív* ágenssé, majd ugyanezen mechanizmus révén néhány szociális szerveződési szinttel feljebb kulturális, akár *globális addikt tényezővé*.

A társas/társadalmi szabályozás „pörgető” áttételei (egyensúlyvesztés és pozitív visszacsatolások)

„Minden magas integráltságú szerves rendszer jellemzője az úgynevezett szabályozókörök vagy homeosztázisok által történő szabályozás. Hogy a működésével tisztában legyünk, képzeljünk el először egy hatásukban egymást felerősítő rendszerek halmazából álló mechanizmust, ahol „a” erősíti „b”-t, „b” a „c”-t és így tovább, amíg legvégül is „z” is erősítő hatást gyakorol „a”-ra. Pozitív visszacsatolású kört legfeljebb labilis egyensúlyú rendszerekben találhatunk, ahol is egyetlen tényező fokozott aktivitása a rendszerfunkciók lavinaszerű felerősödéséhez, az ellenkezője pedig az egész rendszer működésének leállításához vezet.”

Konrad Lorenz: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*

A természetes, szerves fejlődés, amely homeosztatikus rendszerek rétegződésére épülve amúgy is többszörösen biztosított, nagyon ritkán produkál pozitív visszacsatolást. Az emberi gondolkodás nem ilyen. A természetben előálló egyensúlybomlás visszszabályozásáról a természet maga gondoskodik. Pozitív hurok többnyire kívülről kerül a rendszerbe. A kívülről bevitt „mesterséges megszaladás” jelenségei pedig leggyakrabban emberi produktumok, rövidre zárt, *céltudatos* megoldások.

Olykor kíváncsiságból, olykor „lustaságból” vagy „kapzsiságból” – természetes és mesterséges rendszerek „*gerjesztésével*”, „*doppingolásával*”, „*tuningolásával*”, „*turbósításával*” – az ember gyakran merészkedik a saját és a környezete biztonságos, („*fenntartható*”) működésén túli, „*tiltott tartományok*” meghódítására.¹⁶ Ez az *innovatív céltudatosság* váltig keresi (olykor meg is találja) a rövidebb utat. A játék neve „*dupla vagy semmi*”, ahol a sikeréhes, türelmetlen (ám kreatív) játékos megkurtítja a tervezésre szánt időt, s a hosszú távú bölcsességet feláldozza a gyors és hatékony intézkedés oltárán. (Bateson 1968) A kezdeti felpörgést alig kontrollálható „gerjedés”, túlpörgés”, majd a rendszer összeomlása, károsodása követi. Az ilyenkor óhatatlanul előforduló balesetek (túlada golások, elmérések, elszámolások) kijózanító hatása az „ötletdús”, mindig „újítani kész”, „vakmerő” embert (átmenetileg) fokozott óvatosságra inti.

Az alább következő emberi produktumokat „pörgető áttételeknek” neveztem a fejezet címében. „Áttételek”, mert hétköznapi tevékenységeink nyomán összegződve, szintek átlépésére, gazdasági, társadalmi szintű, változások előidézésére képesek. Az ember máskor bevált „átmeneti, fokozott óvatossága” ezeken a területeken nem működik. A pozitív hurok elszabaduló, emberi léptéket meghaladó rendszerelemmé vált. Legátfogóbb, legnagyobb társadalmi „pörgetőink” egyéni és társas/társadalmi szinteken átívelő globális hatása felett így

¹⁶ Ennek változó a társadalmi megítélése (főként „balesete” esetén): olykor „*hős*”, máskor „*balfék*”, „*drogos*”, „*bolond*” vagy „*szegény ördög*” stb., megint máskor *tankönyvi példakép, megvetett pária, börtöntöltelék* és még sok egyéb. Büntetése súlyos. Amint az első emberpár is a Paradicsomból történt kiűzetésével felelt a kíváncsiságáért.

már csak igen korlátozott befolyásunk van. Kimaradni belőle többnyire nem lehet. Hatásaival (nélkülözhetetlenségével, túltengésével, válságaival, beágyazottságával, változó, spekulatív beárazásával, tisztánlátásunkat torzító befolyásával) szemben, mind az egyéni, mind a kollektív ágensek szinte tehetetlenek. Csapongó, öntörvényű, „üveghangra” felpörgő feszítettségeik, nem rendszerszerű vészfékezési kísérleteik, gyakran félrekezelt állapotaik, mély válságba zuhanó „másnaposságaik”, majd váratlan „kipukkadásuk”, hektikus működésmódja miatt – velük szemben – a természet alapvetően szabályozott erőinél jóval kiszolgáltatottabbak vagyunk. Két jellegzetes példát említek ezek közül. Az első régebbi, de addikt hatásai mára kiteljesedni látszanak, a másik vadonatúj, következményei egyelőre alig beláthatók.

PéNZ, PéNZ, PéNZ → és annak vegyes hozadékai

„A pénz tudománya a közgazdaságtan azon területe, ahol leginkább alkalmazzák a bonyolultság leplét az igazság elrejtése vagy elkerülése céljából, annak felfedése helyett.”

John Kenneth Galbraith

A pénz globális hatású, legátfogóbb, legserkentőbb doppingszerünk – gazdaságunk, társadalmunk egészét mélyen átható, veszélyes „pörgetőnk” (különösen a turbósított, kamattal terhelt vagy éppen „felütött” változatai). A pénzről írt tanulmányok hatalmas irodalmának itt csupán egyetlen szűk szeletét, a világnak önmagát – rafinált pénzrendszere révén – a fojtogató teljesítménykényszer (hajszoltság, szennyezés, szegénység, pazarlás) és a globális függőség társadalmi kommunikatív állapotába (akár a világ megsemmisülésének állapotába) hajszoló szerepét említem.

Az ember addikt hajlama a pénz közvetítésével, felgyűjtésével, ésszerű korlát nélküli szaporításával¹⁷, sőt munka nélkül kamatos kamat által történő (munkánál hatékonyabb) szaporíthatóságával *exponenciálisan növekvő egyenlőtlenséget*¹⁸, a gazdasági élet látványosan felfűjt kényszernövekedésével mérhetetlen pazarlást, a termelőnek a piactól való egyre nagyobb függőségét¹⁹ hozta létre. Mára a *mesterséges kényszerfogyasztás* szeméthalmai a világ természeti rendjét olyan, több tekintetben már megújulásra képtelen, veszedelmes állapotba hozták, amely a földi élet kizsigerelésével, annak fenntarthatóságát igen komolyan veszélyezteti. A pénz funkcióinak mára intézményesült állapotában *csúcsát, összegzését, megtestülését és legfőbb eszközét* adja az ember addikt hajlamának, egyben a fejlett világ gazdasági berendezkedésének. Átala valósul meg az a világméretű, hiszterizáló „pörgető”, amely az iparosodás kezdetén oly nagy lendületet adott a kapitalista fejlődésnek, mára pedig egyre fenyegetőbb veszélyét hordozza jelenleg érvényes gazdasági világtrendünk kipukkadásának. A kezdet az „*aranyásók láza*” volt, amiből most már le kéne higgadni.

Nagy kérdés, hogy kivárjuk-e a „*globális pilótajáték*” végét, vagy kiizzad magából a világ a középkorból ránk maradt XII-XVI. századi helyett egy XXI. századi megoldást.

¹⁷ Cipőből, gombócból többnyire nem kell három párnál több, százdolláros bankókból semennyi sem elég. (Hasonló jellegű entitás a hatalom is, szerencsére pénzért kapható.)

¹⁸ Ilyen mértékű hirtelen növekedést a természetben a kiegyensúlyozott szabályozás megbomlásakor, *megszaladási jelenségek* kapcsán tapasztalunk. Az így leírható növekedés nem lineáris, exponenciális, robbanásszerű. (Meadows et al. 1972, Bateson 1968, Lorenz 1972, Csányi 2003) Hasonlót a rákos daganat vagy az atomrobbanás jelenségei produkálnak. (Sík拉克 2003)

¹⁹ Ha van 100 ezer téglád, az komoly gond, mert valahogy el kell adni. Ha van 1000 hálózatba szervezett embered, az nagyszerű, mert nekik téglát, mosóport, politikust, napsütést, bármikor eladhatasz.

World Wide Web → és a személyre szabott hírfolyam

„Az, hogy egy mókus éppen a házunk előtt haldoklik, lehet, hogy sokkal jobban érdekkel minket ebben a pillanatban, mint hogy Afrikában emberek halnak meg.”

Mark Zuckerberg-től idézi: Eli Pariser at TED2011

„Rácsodálkozhat, hogy honnan tudja a Google, mit írsz, hol vagy, pláne, hogy mit gondolsz – mindezt az adataid felhasználásával teszi.”

Tim Palmieri, *Scientific American* 2018

„Azok a rövidtávú, dopamin alapú visszacsatolási hurkok, amelyeket létrehozunk, tönkreteszik a társadalmat.” Chamath Palihapitiya, former Facebook executive

Két lehetőség van ezek után: vagy csak olyan posztokat látsz a közösségi oldalakon, amelyek „érdekelnek”, vagy minden „szemetet”. Az előbbi esetben egy algoritmus kalkulálja, mi érdekel, és burookban vagy, az utóbbiban a magad jogán dühönghetsz. Az előbbiből kitörni, az utóbbiban eligazodni nehéz. A kommunikációs csapda elkerülése tudatos és aktív (tulajdonképpen felelős értelmiségi) attitűdöt, folyamatos, komolyan mérlegelő erőfeszítést igényel. Valójában azonban az emberek többsége amúgy is politikai preferenciáinak megfelelő sajtót olvas, így gazdagítva meglévő előítéleteit, és tovább növelve potenciális csóllátását. Más vélemények megértése, konszenzusra törekvés esélye nélkül, konvergáló, egyirányú utcába tévedve sodródik előre, akárcsak a kutya fülében a toklász. Beszűkül, intoleráns futball-fan attitűdjére silányítva ezáltal a vélemények autonóm mérlegelésének, konszenzus kialakításának lehetőségét, nehézségét, szépségét, felelősségét.

Súlyosan függő, beszűkülte kommunikatív állapot.²⁰ Az információ időben és mennyiségben tapasztalt felpörgése tovább erősíti ezt a hatást. Így ma már nem „nemzedéki ellentétek”, hanem „nemzedéken belüli sajátosságok” jellemeznek egy-egy korosztályt. A net több funkciója (és különösen a web2), *filter-buborékként*²¹ felismert jelensége pozitív visszacsatolásai révén hatványozza, és (csupán önmagunkkal szembesülve) alig észrevehetővé teszi vészes elfogultságainkat.²² Ennek legkomolyabb veszélyei a generációkon belül megvalósuló *korai, éretlen és kiforratlan intézményesülés* lehetőségei.²³

A „*kognitív diverzitás*” fejlesztése (hatékony védekezés az egysíkúság ellen) nem csupán tudatos cél, jól felfogott önérték is.

²⁰ A tántoríthatatlan egyoldalú elfogultság (krónikus, érthetetlen „fafejűség”) jelensége egyidős az emberrel. A neveléslélektanban jól ismert. A „szűrt”, féloldalas, nevelési céllal manipulált információ bevett befolyásolási eszköz. Alanyainak olykor hosszú évek munkája kivergődni következményei alól. A *filter-buborék hatása* ehhez képest gyorsan zajló, hatékony és tömeges. (Pariser 2011) A változások már *generáción belüliek* (sőt vészesen egyediek), és sokáig szinte észrevétlenek. Egészen addig, míg a gépe társ kapcsolatán szocializálódott fiatal ki nem lép a napvilágra. Tartok tőle, mindenki meglepődik majd. Vajon társadalmi méretekben, kinek-kinek saját agyával történő mosását hogyan heveri ki a világ? (Gyanítom, sehogy. Az addikt spirál egyéni következményeit jól ismerjük: kifáradás, kijózanodás vagy mélypontra érés, előlről újra építkezés vagy pusztulás). Tömeges, társadalmi léptékű következményekbe nem merek (egymagam) belegondolni. Rendszerszintű probléma rendszerszintű felismerést/megoldást igényel. (Bateson 1968)

²¹ Jól illusztrálja a jelenséget a függelékben a téli budapesti Vörösmarty téri szoborcsopotról Forgács Balázs felvétele. Mellette Castaneda könyvének borítója az ember egydimenziós bezártságával szemben a tudattágító spiritualitás sok évezredes egyensúlyteremtő lehetőségét jelzi.

²² A kommentek hangneme, a megosztott rövid amatőr filmek olykor betekintést nyújtanak ebbe a világba.

²³ Mint azt utólag immár C. Palihapitiya is felismeri.

Öngerjesztő gazdasági rend

„Már gyártják azt a csili-vili kütyüt, amelyről egyelőre fogalmad sincs, de fél év múlva kéthavi fizetésed adod érte, hogy soron kívül megszerezd.”

Simon Miklós (2017b)

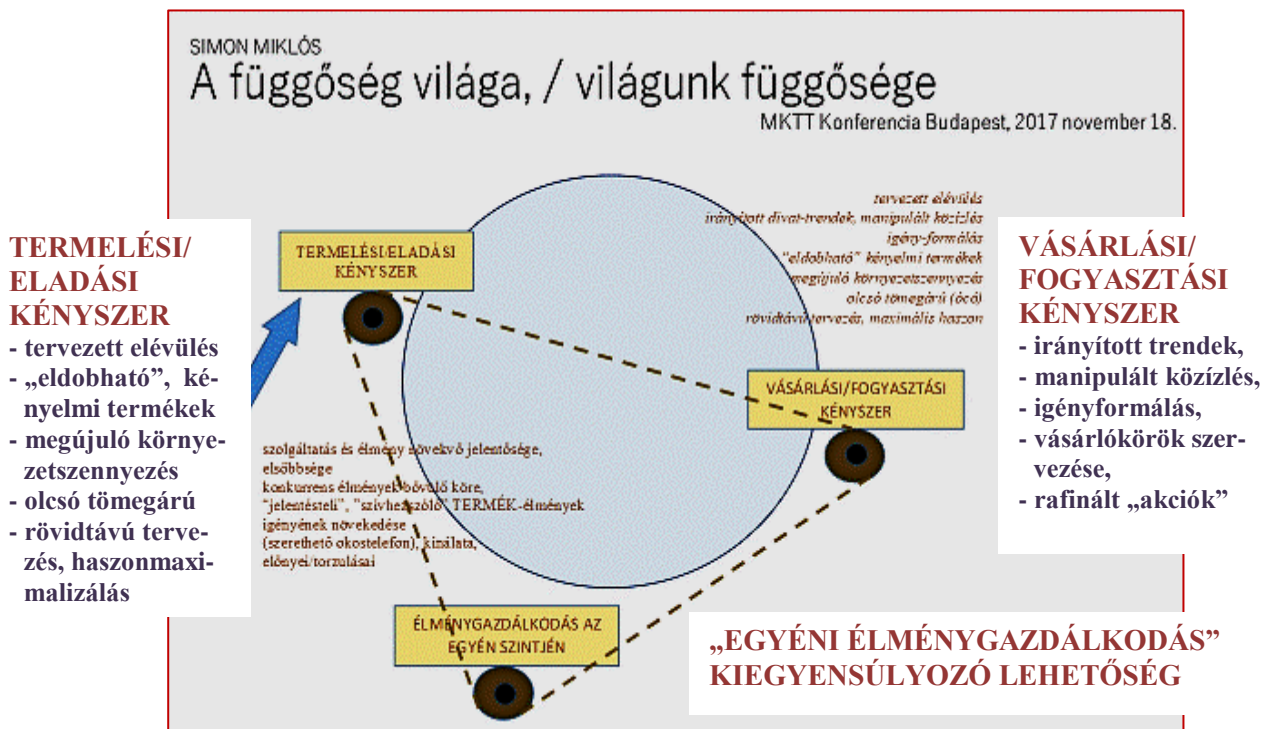
A gazdasági/társadalmi környezet – tekintve, hogy emberekből áll, emberek hozták létre, emberek működtetik – potenciális addikt jellegét addikt szintéreként és ágensként társadalmi intézményrendszerén keresztül megvalósuló öngerjesztő visszacsatolások útján érvényesíti. Ez a veszélyteli állapot felszínre hozza, felerősíti, majd intézményesíti a bennünk lévő addikt potenciált. Nem csupán számol vele, de rá is játszik. Nem kockáztat. Kapzsi, mohó társadalmi/gazdasági berendezkedését épp erre (kapzsiságunkra, mohóságunkra) építi.²⁴ Látható sikerrel. (4. ábra)

4. ábra

Öngerjesztő gazdasági/társadalmi berendezkedésünk és az egyéni választások kiegyenlítő lehetősége

- ◆ Az ember sóvár, addikt hajlamú teremtmény.
- ◆ Gazdasági berendezkedésünk növekedéssel van egyensúlyban.
- ◆ A növekedési kényszer, fogyasztási kényszerrel jár.

Az ember alapvetően nem változik. Azt azonban, hogy rövidtávú, közvetlen érdekei alapján, vagy rövid és hosszútávú érdekeit higgadtan mérlegelve hozhat-e felelős döntéseket, azt a gazdasági/társadalmi élet berendezkedése erősen meghatározza.

²⁴ Mint minden jólképzett, pitiáner szélhámós is kicsiben.

Az addikt társadalmi kommunikatív állapot rekonstrukciója (betekintés az addikt-kommunikatív rendszer globális szerkezetébe)

„Akkor fogjuk valóban megközelíteni az élet megértését, amikor valamennyi struktúra és funkció, valamennyi szinten... egyetlen egységbe olvad össze.”

Szent-Györgyi Albert: *Introduction to a Submolecular Biology*, 1960.

Függőség és a fenntarthatóság csorbulása – mindkettő a pusztulás (olykor a soron kívüli előre jutás) lehetőségét hordozza. Közös elvek szerinti vizsgálatukat igénylik az olyan – akár felcserélhetően is értelmezhető – szokatlan összetételű kifejezések, mint: „*globális függő állapot*” (lásd 9. láb.), ill. „*fenntartható fogyasztó*.” (Simon 2012) Kommunikációelméleti, rendszerelméleti elemzés teheti próbára az ennyire eltérő méretű Petri-csészékben vizsgált kommunikatív/ökológiai rendszerek egybevetésének jogosságát.

A következő összehasonlító rekonstrukciós elemzés során a *függőségre* és a *fenntarthatóság veszélyeztetettségére*, mint eltérő nagyságrendű, eltérő szinteken és színtereken érvényesülő kommunikatív jelenségekre tekintünk. Vizsgálatunk tárgyát a *Részvételi Kommunikáció Elméletének* (PTC) szempontrendszere (Horányi 2007, 2009, 2015) mentén, a *részvételi kommunikáció közvetítő nyelvén* összevethető jelenségeknek tartjuk.

Az addikt²⁵ kommunikatív²⁶

„A PTC antropológiai és főként etológiai alapállásából kiindulva úgy néz ránk, (emberekre, bár ugyanezt teszi a szubhumán élőlényekkel és a szuperhumán lényekkel is), mint akik folyamatosan problémahelyzetben vannak: meg kell érteniük ezeket a problémákat és meg is kell oldaniuk. Ha nem is minden probléma feszegeti a túlélést (vagy az életminőség kérdését), nagyon könnyen beleszaladhatunk effélékbe.”

Horányi Özséb (2015)

A függő ágens körül alapvetően változik meg a világ. Másként is látja, más kapcsolatokat épít, mások a céljai, eszközei, az egész kommunikatív tér, ami körülveszi, megváltozik, tőle/általa *függővé válik*. A függő illuzórikus világot épít, a valós világ számára nagyrészt láthatatlan. Mindent a függőségének rendel alá, és rombol mindent, ami ebben gátolni igyekszik. Helyzetére időszakonként rádöbbenve, kétségbeesetten próbál szabadulni fojtogató köteleitől. Egy ponton az ágencia iránya megfordul. A *szintér, mint ágens* szemléletű kommunikatív elemzésnek ebben a pillanatában a környezete tartja az ágenst függő állapotban. Függő és környezete szoros kodependens kapcsolata őt magát és környezetét egyként veszélyezteti.

²⁵ Ez a tanulmány a kommunikatív (rejtett, gyakran tagadott) *addikt jellegét* vizsgálja. Nem, vagy kevéssé foglalkozik annak egyéb – legalább ilyen vagy akár még fontosabb – humán specifikumaival. Célszerűnek látom a magyar nyelvben elterjedt „addiktív” toxikológiai szemléletű szóhasználatot „addikt hatású” jelentésre korlátozni. Így az „addikt” (a magyar nyelvben főnévi jelzőként) „addikt jellegű” értelemben az előbbtől világosan megkülönböztethető marad. (Kollektív ágensek esetében együttes előfordulásuk valószínű (ez egybemosódik az „addictive” eredeti, kettős jelentésű angolszász szóhasználatban). A választott kifejezés mindig az, amit az elemző a vizsgálat tárgyától, nézőpontjától függő, alkalmas kifejezésként választ.

²⁶ A másik ágens saját világában, pontosabban sajátvilágának tartalmaiban és magában a nyilvánosságban való részvétel közös felkészültségét [communio-t] nevezi Horányi Özséb kommunikatívnak. Pontosabban *kommunikatív állapotnak*, annak, ami adott esetben lehetővé teszi a probléma közel egyöntetű felismerését, illetőleg közel egyöntetű megoldását. (Horányi 2015)

3. táblázat

Addikt kommunikatív szintek és színterek rekonstrukciója
a PTC (Horányi 2007, 2009, 2015) eszközszerével

Addikt kommunikatív szintek és színterek rekonstrukciója - vázlat			
	EGYÉNI	KOLLEKTÍV	GLOBÁLIS
ÁGENS: <i>participátor</i> <i>ágensként</i> <i>spektátor</i> <i>ágensként</i>	<i>Az „egyén”</i> - kiemelten: bloggerek, mozgalmárok, véleményvezérek, stb. (házmesterek, kofák, és egyéb megmondók, szakértők, stb.)	<i>Kollektív ágensek:</i> (szervezetek, virtuális közösségek, egyházak, hírcsatornák, fórumok, egyletek, egyéb aktivisták, mozgalmak) „bizottságok, testületek”	<i>Kvazi globális ágenciák:</i> - természetvédőként - gazdasági lobbistaként, - társadalmi szereplőként a Föld korlátozott önszabályozó képességét felismerve (GAIA elm.)
SZÍNTÉR*	Valós és virtuális közösségi terek, fórumok (család, munkahely, szórakozóhely, stb.)	Spontán és szervezett, szakmai és civil szervezeteknek színteret nyújtó, felsőbb nemzeti/ nemzetközi szerveződések: <i>web2</i> , kormányok, stb.	 Divatos mém (!), a vágyálmok három színtere (lásd 1. ábra)
PROBLÉMA <i>intern nézőpont</i> <i>extern nézőpont</i>	- Napi szenvedést hozó mindennapi függőségeink nyüge - Bonyolult játszmák alanya és tárgya, zsarolás, zsarolhatóság, hatalmi- és pozícióharc	- Korrumpáló/korrumpált kényszerpályák, - teljesítménykényszer, - önfenntartó bürokrácia - probléma-teremtés: álproblémák megoldása, (valódiak eltagadásaért)	- Részproblémák (lásd fenn) részgazságának felismerése, gazdasági, profitérdekek túlsúlya. - A globális ökoszisztéma sérült potenciálja (csorbult reziliencia)
INTÉZMÉNY <i>(intézményesülés)</i>	<i>PÉNZ</i> - - - (alternatív csere- és fizetőeszközök, helyi pénzek, értékkepzők)	<i>PÉNZ</i> - lobb csoportok, - társadalmi mozgalmak, - cégek, bankok, kereskedőházak, stb.	<i>PÉNZ</i> - multinacionális cégek, cégcsoportok - bankrendszerek, - államszövetségek, - nemzetközi szervezetek, - alkuk és megállapodások
SZIGNIFIKATÍV <i>szignifikáns</i> <i>szignifikátum</i>	- „A mai világban...” - - - - Konkrét mindennapjaink	- „Mindent szabad, ami nincs szabályozva”. Sőt. - Egyéni lelkiismeret és globális hatáskör senki-földje: <i>vadkapitalizmus</i> - A „közélet” gazdasági-kulturális viszonyai	- A természetet „ <i>legyőzni</i> ” (korábban), „ <i>egyezkedni vele</i> ” (ma) (lásd 1. ábra) = „ <i>méltányos alku</i> ” kötni. (Istennel nincs alku. Egyetlen színtér van.) → ‘ <i>Globális ökoszisztéma</i> ’
FELKÉSZÜLTSG	<i>Változatos</i> Eseti, egyedi Korrekció lehetőségei: sport, élményterápiák, munka széleskörű transzferálhatósága	<i>Sűrgető</i> Legnagyobb hatású, még átlátható nagyságrendű, Koordinált beavatkozás lehetősége	<i>Tragikus</i> Elszabadult, öntörvényű hajóágyú, alig értjük, Kapkodó, tüneti, elszórt, követő, tétova beavatkozási kísérletek

* Színtér az adott összefüggésben (egymást nem kizárva) a.) *ágensként* és b.) *agens színtereként* vizsgálható. Így például egy szervezet (közösség, társadalom) mint színtér lehet *addikt léggört árasztó*, így addikt hatású, „toxikus” (→ addiktív) és mint kollektív ágens, *addikt kommunikatív jegyeket mutató*, torzult, „beteg” (→ addikt). (Lásd pl. Schaef 1987, 1988, Eimuth 1996/1999)

A 3. táblázat addikt kommunikatív állapotok különböző szintjeinek párhuzamba állításával érzékelteti azok egymásra hatását. Az itt nem tárgyalt kérdések felvetésével egyszersemind az addikt társas/társadalmi összetevők további vizsgálatának lehetőségét készíti elő.

Az elemzés azt mutatja, hogy azok az összefonódások, amelyek globális méretű (hatású) *pusztító örvények* mozgatására képesek, az egymásra épülő, emergens rendszerek legalsó, mindennapos függőségeiben (függőségeinkben) gyökereznek. Az egyéni indíttatású (humán) jelenség addikt szinterei, addikt szerveződése és intézményesülései révén hálózák be gazdasági/társadalmi életünket, s az ezek visszahatásával létrejött hurkok, önjáróvá válva, immár a földi élet fenntarthatóságát veszélyeztetik. *Az ember megteremti önmaga környezetét, amely foglyul ejti.* Ez a függőség globális megnyilvánulása.

Egyéni szintről (szintünkről) nézve különös nehézséget jelent, hogy a probléma *felülről lefelé* viszonylag egyértelmű, alulról lényegesen differenciáltabb képet mutat. Ebből a (felső) perspektívából történő rátekintés egysíkú meghatározottságát okozza, hogy – a kollektív ágens érdekeivel ellentétes lévén – kártékony voltának felismerése torzul, „*törvényszerűségként*”, „*igazodási pontként*”, „*kifogásként alkalmazható érvként*” szignifikálódik. Alternatív nézetekből kollektív ágensnek ez a kommunikatív állapota nehezebben érzékelhető. Ezekből a nézőpontokból a vizsgált társas/társadalmi szerveződésű ágens megjelenése új minőségként: önálló érdekrendű *addiktként* (*addikt jellegű kollektív ágensként*), és nem csupán *addiktívként* (*addikt hatásúként*) mutatkozik.²⁷

A kör bezárult. Az addikt kollektív ágenshez való igazodás részvevő ágens számára immár *elvárás*, nem csupán lehetőség. Lásd fentebb és korábban az addikt társas/társadalmi szerveződéssel és a szervezeti korrupcióval kapcsolatban leírtakat.²⁸ (Simon 2015/16)

Összegzés, következtetés, kitekintés

Az ember végül is a maga józan eszére hallgatott, amikor cselekedett, s amelynek eredményeképpen most slamasztikában van. Igazából nem tudja, hogy mi okozta a slamasztikát, és úgy érzi, hogy ami történt, az valahogy nem fair. Még most sem tekinti magát a rendszer részének, s vagy a rendszer többi részét, vagy önmagát hibáztatja.

Gregory Bateson, 1968

Végeredményben tehát a kérdés nem egyéb, minthogy részt veszünk-e a földi ökoszisztémában, vagy a profit növelésének vetünk-e alá mindent. Ebben a tanulmányban az addikt veszélyeztetettség pszichológiai, és újabb, kommunikációelméleti felismeréseit a csorbult fenntarthatóság humán ökológiai fogalmával vettem egybe. A két látszólag eltérő gondolatvilág egybevetése a Részvételi Kommunikáció Elmélete (PTC) közös nyelvének közvetítése révén vált lehetővé.

Láthattuk az elemzés során, hogy *függőség* és *fenntarthatóság*

- 1.) közös (emberi) eredetű,
- 2.) hasonló jellegű, de eltérő nagyságrendre alkalmazott,
- 3.) egymással fordítottan arányos fogalmak.

A függőség *állapotként*, a fenntarthatóság sérülése pedig *következményként* világosan definiált.

²⁷ Természetesen az addikt addiktív is. (Fordítva nem biztos.)

²⁸ Valahogy a következő szintet, *a globális szint addikt veszélyeztetettségét* kellene felismernünk – az egyéni szinten stabilan állva. Ez meg tud történni (olykor meg is történik) kivételes érzékenységgű, kivételes képességű tudósok, gondolkodók, spirituális emberek nagyszerű felismerései által. A fejezetek mottóit jobbra tőlük kölcsönöztük.

A függőség az embernek az ökoszisztémától eltérő („szabálytalan”) viselkedésének eredményeképpen – az eltérés mértékével és a viselkedés keretétől szolgáló nagyobb rendszer teherbíró, kiegyensúlyozó képességével arányosan – törvényszerűen bekövetkezik. Hosszú távon tehát *a függőség* – önmaga rendszerét veszélyeztető – *fenntarthatatlan állapot*. Ez ellen a tágabb rendszer korrekcióval, végső soron a már korrekció-képtelen addikt ágens kiiktatásával védekezik.

Azt, hogy a köznapi gondolkodásban e kettő összefüggése nem evidens, jól mutatja a függőség szindróma egyik jellemző elemeként számon tartott, mára az ökológia területén is felismert *felelősség-elhárító önáltatás (denial)*. (Ehrenfeld 2002) Több szempontból is „kényelmetlen”, ezért nem szeretjük az ökológiai rendszer megsértését (és annak következményét) sem az egyén (a magunk) szintjén, sem globális szinten világosan megmutató, közvetlen összefüggésként felismerni. (4/a táblázat)

4/a táblázat

A felismert rendszersértések hiányzó láncszemei

	A „függőség” különböző szinteken felismert (rész)jelenségei	
Addikt <i>egyéni</i> ágensként	FÜGGŐSÉG ←	→
Addikt <i>globális</i> ágensként	←	→ SÉRÜLT FENNTARTHATÓSÁG

A „*rendszersértés következmény nélkül*”(!), ill. a „*sérült fenntarthatóság ok nélkül*”(!) össznépi (közmegegyezéssel) *denial* mára végképp tarthatatlanná vált. A 4/a táblázat egyértelműen mutatja a rendszerszerű összefüggések hiányzó láncszemeit. Ezek a „*korlátozott lehetőségű*”, vagy másképp „*alig fenntartható*” *fogyasztó* és a „*globális függőség*” ma még szokatlan, az ökológiai önáltatást megkerülő fogalmaival kiegészítve adnak megfelelő képet. „*Függő kommunikatív állapot*” és a „*fenntarthatóság csorbult állapota*” minden jelenségszinten törvényszerűen (rendszerszerűen) összetartoznak.²⁹ (4/b táblázat)

4/b. táblázat

... és szemléletünkben helyreállított rendszere

ÁGENS	Egyéni	FÜGGŐSÉG → korlátozott lehetőségekkel bíró, vagy „alig fenntartható,” kényszerpályán mozgó fogyasztó, stb. ↔ SÉRÜLT (egyéni) FENNTARTHATÓSÁG
	Kollektív	FÜGGŐSÉG → sérült gazdaságosság, korlátozott hatékonyság, kirekesztés, kizárólagosság, szervezeti korrupció, stb. ↔ SÉRÜLT (kollektív) FENNTARTHATÓSÁG
	Globális	FÜGGŐSÉG → a fenntarthatóság globális csorbulása, erőforrások felélése, kimerülése, rablógazdálkodás, stb. ↔ SÉRÜLT (globális) FENNTARTHATÓSÁG

²⁹ Nem meglepő, hogy persze az itt újból már nem kibontott, a „*szintér addiktív hatása*” és a „*szintér maga, mint addiktív kollektív ágens*” társadalmi kommunikációs problémájáról, ill. ezek egymást gerjesztő (*addiktív*) hatásáról.

Látva (felismerve és kimutatva) a fogyasztóinak nevezett társadalmi berendezkedésünk alig szabályozott, mára *önjáróvá vált* addikt jellegét, álláspontom szerint fokozott figyelmet kell fordítanunk azokra a „*természetes gyógyító tényezőkre*”, amelyeket egy-egy ökológiai szisztéma önmaga egészségének védelmére/helyreállítására a fejlődése során kidolgozott, és amelyeket adott esetben (kis segítséggel) akár spontán is mozgósítani képes. (Lásd ezzel analóg módon George E. Vaillant munkássága nyomán Kelemen Gábor [2009] tanulmányát.) A különböző szintű addikt jelenségek közös jellegét és az addikció társadalmi meghatározottságát több oldalról is felismerve (B. Erdős 2014) egyúttal elő kell segítenünk azoknak a magasabb szintű (globális) rendszereknek a regenerálódását, amelyek elhanyagolása, egyéni életünkre történő visszahatásukkal, számunkra a jövőben egyre veszesebben felpörgő (addikt) veszélyeztetettséget jelentenek.

Irodalom

- Bajnok Andrea – Korpits Márta – Milován Andrea – Pólya Tamás – Szabó Levente (2012 szerk.) *A Kommunikatív Állapot. Diszciplináris Rekonstrukciók. Horányi Özséb 70. születésnapjára*. Typotex, Budapest.
- Bateson, Gregory (1979) *Mind and Nature – A Necessary Unity*. E. P. Dutton, New York.
- Bateson, Gregory (1968) Conscious Purpose versus Nature. In: Cooper, David (1968ed.) *The Dialectics of Liberation*. Penguin, Harmondsworth. Magyarul: *Liget* folyóirat, 1994 április. http://www.swaraj.org/shikshantar/Gregory_Bateson.pdf; <http://ligetmuhely.com/liget/gregory-bateson-celtudatossag-a-termeszet-elleneben/>
- Bodhi, Bhikkhu (1984/1993) *A Nemes Nyolcórű Ösvény – Út a szenvedés megszüntetéséhez*. (ford: Farkas Anikó, szerk: Pressing Lajos) Orient Press, Budapest.
- Castaneda, Carlos (1998) *The Wheel of Time*. Simon & Schuster. (Magyarul: *Az idő kereke. Az ősi Mexikó sámánjainak gondolatai életről, halálól és a világmindenségről*. Ford: Judith Spartacus, digitális kiadvány, Terebess Kiadó. 2011) <https://terebess.hu/keletkultinfo/castaneda/Castaneda-Az-ido-kereke.pdf>
- Csányi Vilmos (2003) *Az emberi természet – Humánológia*. Vince Kiadó, Budapest.
- Daly, Herman E. (1994), ‘Operationalizing Sustainable Development by Investing in Natural Capital’. In: AnnMari Jansson et al. (1994eds.) *Investing in Natural Capital: The Ecological Economics Approach to Sustainability*. Island Press, Washington, D.C.
- Demeter Zoltán et al. (2003szerk.) *Gondolatok a fenntartható fejlődésről*. Riportkötet a téma ismert gondolkodóival, gyakorlati művelőivel és közéleti személyiségekkel. Zöld Akció Egyesület, Miskolc. <http://mek.oszk.hu/09700/09792/09792.pdf>
- Ehrenfeld, David (2002) *Swimming Lessons: Keeping Afloat in the Age of Technology*. Oxford University Press, London – New York.
- Eimuth, Kurt-Helmuth (1996/1999) *Die Sekten-Kinder*. Freiburg, Wien, Basel. Herder Verlag. Magyarul: *A szektások gyermekei*. (ford: Némedi András) Heider Ecclesia/ Kairosz, Budapest.
- Erdős Márta, B. (2014) *Az addikció mint a fogyasztói társadalom nagy narratívája* Szociális Szemle VII. évf. 1. szám 29–41. old. http://old.szocialismunka.btk.pte.hu/files/tiny_mce/szocialis_szemle_2014_VII_1.pdf

- Fleischer Tamás (2007) *Fenntartható fejlődés: környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők*. In: Magyarország globális környezete 2020-ig. Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához (1). MTA Világgazdasági Kutatóintézet – CEU Center for EU Enlargement Studies, Budapest. 192–202.
http://www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf07/fleischer_fe-fejl-kor-tar-gaz-tenyezok_kum07.pdf
- Fromm, Eric (1976/1994) *Birtokolni, vagy Létezni? Egy új társadalom alapvetése*. (ford: Hidas Zoltán) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Govinda, Anagarika láma (1992) *A Korai Buddhista Filozófia Lélekani Attitűdje és annak szisztematikusan bemutatása az Abhidhamma hagyománya alapján*. Orient Press, Budapest.
- Gyulai Iván (2012) *A fenntartható fejlődés*. Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, Miskolc.
- György Lajos (2000) *Vissza a kozmikus rendhez*, Budapest, Föld Napja Alapítvány, 2000.
http://www.fna.hu/sites/default/files/Vissza_a_kozmikus_rendhez.pdf
- György Lajos (2001) Mit jelent materialistának lenni, ha nincs többé anyag? A Föld hangja, ahogy Theodore Roszak hallja és nekünk elmondja. „Érted vagyok” 12. évf. 2. sz.
http://epa.oszk.hu/02300/02395/00001/pdf/EPA02395_Erted_vagyok_2001_02_28-31.pdf
- Horányi Özséb (2007szerk) *A kommunikáció, mint participáció*. AKTI–Typotex, Budapest.
- Horányi Özséb (2009) Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat). In: Bagdy Emőke et al. (2009szerk.) *Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. Bp, Akadémiai Kiadó. http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7_3.htm
- Horányi Özséb (2015) A kommunikáció, mint állapot. Rövid áttekintés. *JEL-KÉP* 2015/3 sz.
<https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2015.3.1>
- Jancsics David – Jávor István (2012) Corrupt Governmental Networks. *International Public Management Journal* Vol.15, No.1, 62–99.
<http://dx.doi.org/10.1080/10967494.2012.684019>
- Jávor István – Jancsics Dávid (2013) The role of power in organizational corruption: an empirical study. *Administration & Society*. 20(10) 1–32.
<https://doi.org/10.1177/0095399713514845>
- Jávor István (2014) Korrupció az állam csapdájában. Felelőtlen szervezetek – Korrupciós mechanizmusok. *Társadalomkutatás* 32 (2014) 3. 201–234.
https://www.academia.edu/8850943/korrupci%C3%B3_az_%C3%A1llam_csapd%C3%A1j%C3%A1ban_http_www.akademiai.com_content_kx7x322p36600204_fulltext.pdf,
<http://dx.doi.org/10.1556/Tarskut.32.2014.3.1>
- Kelemen Gábor (2009) *Velünk élő szenvedélyek – Szendélypolitika és egészségtanulás*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pannónia Könyvek, Pécs.
- Kim, H. Daniel (é.n.) Organizational Addictions: Breaking the Habit. *The Systems Thinker*.
<https://thesystemsthinker.com/organizational-addictions-breaking-the-habit/>
- László Ervin (1993) *Döntés előtt*. (szerk: Sági Mária) KIT Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- Lietaer, Bernard – Arnsperger, Christian – Goerner, Sally – Brunnhuber, Stephan (2012/2015) *Pénz és Fenntarthatóság – A hiányzó láncszem*. (szerk/ford: Sárdi Gábor) Image Kft.
- Lorenz, Konrad (1972) *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. IKVA, Budapest.
<http://www.viszki.sulinet.hu/tananyagtar/etika/konrad.pdf>

- Lovelock, James E. (1990) *Gaia – A földi élet egy új nézőpontból*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Lovelock, James E. (2010) *Gaia halványuló arca – Utolsó figyelmeztetés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- May, Gerald G. (1988) *Addiction and Grace: Love and Spirituality in the Healing of Addictions*. Harper & Row. Magyarul: *Függőség és Kegyelem*. (ford: Pásztor Péter) Harmat Kiadó, Budapest.
- Meadows, Donella H. – Meadows Dennis L. – Randers, Jorgen – Behrens, William W. (1972) *The Limits to Growth – A report for the club of Rome's project on the predicament of mankind*. Universe Books, New York.
- Meadows, Dennis (é.n.) Breaking the Cycle of Organisational Addiction. *The Systems Thinker*. <https://thesystemsthinker.com/breaking-the-cycle-of-organizational-addiction/>
- Meadows, Dennis (2013) *Strategies for Personal and Organizational Success in a World that has Limits to Growth*.
<http://www.saurugg.net/wp/wp-content/uploads/2015/01/Dennis-Meadows-2013.pdf>
- Orr, David W. (2002) *THE NATURE of DESIGN – Ecology, Culture and Human Intention*. Oxford Univ Press.
- Orr, David W. – Ehrenfeld, David (2002) *None so Blind: The Problem of Ecological Denial*. In: Orr, David W. (2002)
- Palmieri, Tim (2018) How Does Google Know Everything about Me? *Scientific American*, 2018 May.
https://www.scientificamerican.com/video/how-does-google-know-everything-about-me/?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=policy&utm_content=link&utm_term=2018-05-28_multimedia&spMailingID=56709960&spUserID=Mjg3NDI0ODQxNTE4S0&spJobID=1404737619&spReportId=MTQwNDczNzYxOQS2
- Pál Ferenc (2010) *A Függőségtől az Intimitásig – vágy, élmény, kapcsolat*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Pariser, Eli (2011) *Óvakodj az online szűrőburkoltól!* TED 2011 (ford: R. Cseresznyés Maria)
https://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles/up-next?language=hu#t-207403
- Persányi Miklós (1988szerk) *Közös jövőnk – A Környezet és Fejlesztés Világbizottság Jelentése*. Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Polese, Abel – Kovács Borbála – Jancsics Dávid (2016) Az „állam ellenére” és az „államon túl” megvalósuló informális gyakorlatok értalmas és értalmatlan természete: magyarországi és romániai példák. *Szociológiai Szemle* 26(2). 44–70.
http://real.mtak.hu/51716/1/Polese_veg.pdf;
<https://doi.org/10.1080/14616696.2017.1354390>
- Roszak, Theodore (1992) *The Voice of Earth*. Simon and Schuster, New York.
- Roszak, Theodore (1995) „Where Psyche Meets Gaia”. In: Roszak, Theodore – Gomes, Mary E. – Kanner, Allen D. (1995eds.) *Ecopsychology: Restoring the Earth, Healing the Mind*. Sierra Club Books, San Francisco.
- Roszak, Theodore: *Az én kiteljesedése és az ökológia*.
<http://bocs.hu/eletharm/idoer/mi-02.htm>;
<http://tereless.hu/keletkultinfo/theodoreroszak.html>

- Ryu Fukui et al. (2003) *Handbook for TQM and QCC*. Vol I. Inter-American Development Bank (IDB), Washington D.C.
- Schaef, Anne Wilson (1986) *When Society Becomes an Addict*. Harper & Row, New York.
- Schaef, Anne Wilson – Fassel, Diane (1988) *The Addictive Organization*. Harper & Row, New York.
- Síklaky István (2003/a) *Létebiztonság és Harmónia – Egy zöld fordulat programja, a pénzüralmi rendszer alternatívája*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
- Síklaky István (2003/b) A természetes társadalom. (előadás: 2003. jan. 30. Benczúr Klub)
<http://www.grandpierre.hu/site/2003/01/siklaky-istvan-eloadasa-a-termeszetes-tarsadalom/>
- Simon Miklós (2012) Addiktív állapot – Kommunikatív állapot. In: Bajnok Andrea és tsai. (2012szerk.) *A Kommunikatív állapot – Diszciplináris rekonstrukciók. Horányi Özséb 70. Születésnapjára*. Typotex, Budapest.
- Simon Miklós (2014) A berúgás folyamatának kommunikatív állapotai – Szemlélet, Álláspont, Szempontok. *Jel-Kép* 2014/2.
<https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2014.2.8>
- Simon Miklós (2015) Függség, kommunikáció, autonómia. I. rész. Addikt állapotoktól az Addiktológia Állapotáig (és vissza) – kommunikatív elemzés. *Jel-Kép* 2015/4.
<https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2015.4.103>
- Simon Miklós (2016) Függség, kommunikáció, autonómia. II. rész. Addikt Állapotoktól az Addiktológia Állapotáig (és vissza) – szakmai elemzés. *Jel-Kép* 2016/2.
<https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2016.2.63>
- Simon Miklós (2017/a) Humán szabályozás és addikt potenciál. *Jel-Kép* 2017/2.
<http://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2017.2.61>
- Simon Miklós (2017/b) Adventure society – experience economy – sensation management. Addict-communicative approach – Money Talks(?) Communication as/and Economy, International Interdisciplinary Conference, BCE, Institute of Behav Sci and Comm Theory. (Poster presentation, May 04, 2017)
- Simon Miklós (2017/c) A függőség világa – világunk függősége. „Közelítések”, Kommunikációkutatás és Változó Társadalmi Környezet. Előadás: MKTT Konferencia, Budapest, 2017. nov. 18.
- Szent-Györgyi Albert (1973) *Az élő állapot. Válogatott írások*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Tapolyai Mihály (2002) *Zsarolás – A sorsformáló függőség története*. OAI Budapest.
- Twerski, Abraham J. (1997) *Addictive Thinking: Understanding Self-deception*. Hazelden Publishing, Center City, MN, USA.
- Vekerdi József (1989szerk.) *Buddha beszédei*. Helikon Kiadó, Budapest.

Kapcsolódó internetes linkek

<http://climenews.com/laszlo-ervinrol-keszített-filmet-egy-amerikai-televizio-csatorna>

<https://www.youtube.com/watch?v=44yiTg7cOVI>

<http://www.ff3.hu/enszszerv.php>

<http://social-ecology.org/wp/>

<https://okotars.hu/>

<http://bocs.eu/>

<https://plus.google.com/photos/+GoogleEarth/albums/5875822979804092129>

<http://www.lietaer.com/>

<https://www.ted.com>

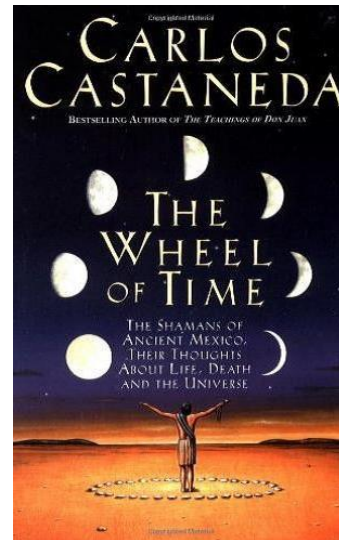
<https://www.scientificamerican.com/report/the-future-of-money1/>

<https://thesystemsthinker.com>

Függelék

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

1. kép: Burokban. Forgács Balázs, <http://forgach.lapunk.hu/?modul=galeria&a=11436&p=3>

2. kép: Az idő kereke. <https://terebess.hu/keletkultinfo/castaneda/Castaneda-Az-ido-kereke.pdf>

3. kép: Mandala, <http://boldognapot.hu/blog/a-mandala-jelentese/>

4. kép: Gaia Orion, <https://gaiaorion.com/shop/weaving-her-journey-eco-greeting-card/>